

Cigány tanulói csoportok és iskolai kísérletek több helyen működnek az ország területén. Legelterjedtebbek a felzárkóztató tanulócsoporthok, de néhol a higiéniai problémák és szociális gondok megoldása is az iskolákra hárul, mivel az óvodai nevelésből a cigány gyerekek nagy számban kimaradnak, ami legfőképpen a szülők hibája. A jövőben az etnikai programok általános elterjedése akkor volna várható, ha a kiegészítő normatíva végre megfelelően finanszírozhatóvá tenné ezeket és nem az önkormányzatok kényekedvére történne ezek elosztása.

Az MKM által kidolgozott, sok ponton érdemi előrelépést mutató, új cigány oktatási koncepció csak ott hibázik, hogy az önkormányzatok jóindulatára bíz bizonyos rendelkezéseket, feladatokat (pl.: kiegészítő normatíva, iskola felszereltsége). A felállt kisebbségi önkormányzatok nagy része pedig azért nem tud majd kezdetben érdemi megoldást találni a helyi cigány oktatási kérdésekre – melyek mint tudjuk a cigányság kulturális és társadalmi felemelkedésének alapkörei –, mert ehhez a szakértelmük többnyire nem lesz megfelelő. Így a leggyorsabban megoldásra váró feladatok közé tartozna az oktatás területén például egy egységes célirányos feladattámogatási rendszer kiépítése, amelynek szakértői ellenőrzése elengedhetetlen.

Az öt-hat ezres etnikum esetében nem kis feszültséggel jár az aluliskolázottság, ugyanis ezek az emberek eleve a munkaerőpiac periferiájára sodródnak. Napjainkban tehát a cigány származású gyerekek iskoláztatásának gondja sokkal sürgősebb feladatot jelent, mint az elmúlt ötven évben bármikor.

Azt is tudjuk, hogy az eddigi elképzelések, kísérletek nagy része nem sikerült. Ezért a cigány oktatásügy finanszírozásának állami feladatnak kell lennie, jóllehet a cigányság más-más problémákkal küszködik az ország különböző területein, megyéiben, városai-ban, különösen pedig a kistelepüléseken. Ezeket a problémákat a magyar oktatásügy keretein belül kell megoldani, de érdemi előrelépést csak akkor érhetünk el, ha a velük összefüggő kérdésekben is határozott irányvonalak mentén próbáljuk meg elősegíteni a cigányság kulturális és társadalmi felemelkedését.

LAKATOS BÉLA

A cigány gyermekek oktatásának fejlesztése a nemzetközi összehasonlítás tükrében

A „cigánykérdés” lényegében a cigányok sajátos társadalmi helyzetének tükröződése a köztudatban. Igen gyakran szociális kérdésként kezelik a cigánykérdést és ennek megfelelően keresik a megoldását is. Ezen megoldások között kiemelkedően fontosnak látszik a cigány gyermekek oktatása.

Közismert, hogy a cigány gyermekek jelentős része nem fejezi be az általános iskolát sem. Pl. 1984/85. tanévben 13726 cigány gyermeket írtak be az első osztályba. Nyolc évvel később, a 8. osztályos tanulók közül azonban mindössze 5779 volt cigány, a lemorzsolódás mértéke 58%-os volt (az MKM statisztikai osztályának adatai). Az általános iskolai tanulmányaikat sikeresen befejező cigány tanulóknak csak kb. a 30%-a folytatja tanulmányait, főleg a szakmunkásképző intézetekben, de csak a fele jut el a harmadik osztályig. *Kemény István* adatai szerint a cigány lakosság mindössze 12,6%-a rendelkezik szakmunkás-bizonyítvánnyal ill. szakközépiskolai végzettséggel, mindössze 1,1%-a gimnáziumi érettségivel és 0,7%-a főiskolai ill. egyetemi végzettséggel. (1) *Katona József*, a Mohácsi Szabadság úti Általános Iskola igazgatója szerint „sok évre kell vissza menni ahhoz, hogy akárcsak gimnáziumba eljutó tanulót is meg tudjuk nevezni”, annak ellenére, hogy az iskola mintegy 400 diákja közül több mint 20%-os a cigány tanulók aránya (2). Egy Baranya megyei gyors- és gépíró iskolában a felvettek közül 11 volt cigány

származású, a gimnáziumokba 16 cigány került be. 27-ből azonban csak négyen kapták meg az érettségi bizonyítványukat (3).

Ezek az adatok világosan mutatják, mennyire fontos a cigány tanulók oktatásának további fejlesztése. A társadalmi felemelkedés egyik kulcskérdése, kiinduló pontja a kisebbségi közösség műveltsége. A kérdés azonban az, mi vezethet el a cigányok iskolázottságának érezhető javulásához. Mielőtt rátérnénk e kérdés részletes megvitatására célszerű röviden áttekinteni a cigányok iskolai sikertelenségének főbb okait.

Közvetlen okként az esetek túlnyomó részében a rendkívül gyenge iskolai teljesítmény tekinthető. Katona szerint a cigány tanulók nagy része nem képes teljesíteni a tantervi követelményeket. (4) Az MKM Kisebbségi Főosztálya által készített *Cigány oktatásfejlesztési program* elemző részében az alábbi két fő tényező teljesítménycsökkentő hatásáról esik szó:

- a korai szocializáció (kedvezőtlen) sajátosságai;
- a cigány családok negatív attitűdje az iskolával szemben (a program szerint ez utóbbi arra vezethető vissza, hogy az iskola a gádzsó társadalom intézménye, a cigány hagyományoktól és kultúrától idegen elvárásokat tartalmaz, „a többségi társadalomhoz tartozó gyerekek és nem ritkán a pedagógusok is” előítéletesen viselkednek). Így, a program szerint „nemcsak a cigány gyerekeket kell alkalmassá tenni arra, hogy megfeleljenek az iskola elvárásainak, de az iskolát is, hogy kezelni legyen képes a szegénység szubkultúrájából és a kisebbségi csoporthoz való tartozásból fakadó másságot”.

Kétségtelen, ezen tényezők jelentős mértékben befolyásolhatják a cigány tanulók gyenge iskolai szereplését, korai kimaradásukat. A tényezők valódi súlyát azonban csak a megfelelő, megbízható empirikus adatok alapján lehet meghatározni. Nincs tudomásunk arról, hogy az ilyen vizsgálatokra sor került volna. Pl. bizonyításra szorul a vélt vagy valódi hátrányos megkülönböztetés és a lemorzsolódás közötti összefüggés mértéke. Ujra idéznék a Katona Józseffel készült interjúból: annak ellenére, hogy az általa vezetett iskolában a pedagógusok kifejezetten szívügynek tekintették a cigány tanulók oktatását és nevelését, számottevő eredményeket nem sikerült elérni.

Így csak feltételezésekről lehet beszélni, s ezek listáját tovább lehetne folytatni. Pl. érdemes kiemelni a cigány kultúra olyan jellemzőit, mint az absztraktnak vélt tudás megbecsülésének hiányát, a szülő sajátos kisebbségi érzését a többet tudó gyermekével szemben (6), a cigányok csekély társadalmi aktivitását (aminek mély történelmi okai vannak), a cigány családok (legalább egy részének) sajátos labilitását (7), tárgyi környezetének hiányosságait (ami különösen fontos éppen a korai szocializáció során; ózdi óvodákban végzett felmérés szerint a cigány gyermekek többségének otthon egyáltalán nincs játéka), a cigányokra jellemző, rendkívül gyakori koraszüléseket stb. Igen valószínű, hogy mindezen, valamint más szociális és biológiai tényezők is befolyásolják a cigány fiatalok iskolai teljesítményét. Ennek következtében korainak látszik az olyan intervenciós programok beindítása, amelyek az egyik vagy a másik tényező korrigálása révén jelentős eredményekre számítanak.

Milyen intervenciós programokról van szó? Elsősorban azokról, amelyek az ún. pozitív diszkriminációra épülnek. Pozitív diszkrimináción az oktatásban azon speciális feltételeket értjük, amelyek különleges előnyeket biztosítanak a kedvezményezettek számára, igen gyakran a többség rovására. Ilyen pl. a különböző oktatási intézményekbe való bejutás biztosítása, ösztöndíjak és segélyek, ingyenes ellátás, tandíjmentesség stb. Jelentős kérteltek merülhetnek föl ezen intézkedések hatékonyságával kapcsolatban azért is, mert az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy kifejezetten kedvező helyzetben levő (pl. kollégiumban) cigány fiatalok között is igen jelentős a lemorzsolódás.

A pozitív diszkrimináció megerősíti a cigány fiatalok elszigeteltségét, és hozzájárul a társadalom szembeni adakozó elvárások kifejlődéséhez. De talán ezeket, a nagymértékben kiszámíthatatlan kései hatásokat is lehetne elfogadni, amennyiben az egész cigány közösség bármilyen lassú felemelkedését lehetne elvárni a pozitív diszkriminációtól. A nemzetközi tapasztalat azonban óvatosságra int.

A pozitív diszkrimináció távlati hatását leginkább az Amerikai Egyesült Államok tapasztalata alapján lehet tanulmányozni, hiszen *Johnson* elnök kormányzása óta, tehát már harminc éve az „affirmative action” az amerikai oktatás, különösen a felsőoktatás szerves része. Az afrikai amerikai ill. a dél-amerikai származású fiatalok alacsonyabb pontszámokkal is bekerülnek az egyetemekre, megkapják az etnikai alapon kiosztható ösztöndíjakat, később előnyt élveznek a munkahely megszerzésében, különösen az állami intézmények esetén. Ennek következtében a színes bőrű hallgatók aránya jelentős mér-

tékben növekedett, a színes bőrű értelmiségiek száma ugyancsak szaporodott. Más szóval, egyértelműnek látszik a program sikere.

Az utóbbi években azonban egyre többen bírálják az „affirmative action” programot, és igen valószínű, hogy a legnagyobb amerikai szövetségi államban – Kaliforniában – már 1996-ben rendeznek népszavazást a program leállításáról. A kritikusok szerint a pozitív diszkrimináció intézménye – ugyanúgy mint a negatív diszkrimináció is – jogsértő, hiszen sérti az egyenlő jogok és esélyek elvét. Ugyanakkor, nem vezetett azokhoz a eredményekhez, amelyeket vártak tőle. Ez a program révén létre jött ugyan a színesbőrűek műveltebb, vagyonosabb rétege, azonban az afrikai amerikai, ill. dél-amerikai származású polgárok nagy többsége ugyanúgy él mint azelőtt, sőt már nemcsak a fehér többségtől, hanem a színes bőrű elitől is leszakadt. Más oldalról, magasabban kvalifikált színes bőrű értelmiségiek igen gyakran korlátozzák a kapcsolatokat az eredeti közösségükkel. [Nota bene igen valószínű, hogy a magyarországi cigányság körében sem ismeretlen ez a jelenség. Idézzük föl egy (1969-ben), az ország egyik első cigány iskolájában lezajlott beszélgetést: „Komlón nincs is cigány pedagógus? Egy cigány lány elvégezte a Pedagógiai Főiskolát, ide akarták hozni, de azt mondta, hogy inkább visszadja a diplomáját. Egy magyarhoz ment feleségül, a férfi kedvéért mindent letagad, csak a ringó járása mutatja, hogy cigány.” (8). Igen valószínű, hogy több tanár, orvos, jogász és hivatalnok „mindent letagad” a személyi és szakmai érvényesülése érdekében. A jövőben is számolni kell avval, hogy a jelentős támogatást élvező cigány fiatalok nem a cigány iskolákban vagy szervezetekben, hanem a cigányságtól eltávolodva folytatják pályafutásukat azokban az esetekben is, ha nem tagadják le cigány származásukat.]

Az „affirmative action” kevésbé vonzó következményei közül fontos megemlíteni az etnikai konfliktusok megerősödését is, ami számos esetben a diákok közötti viszonyokat tartósan megmérgezte. Az utóbbi hónapok USA-beli eseményei inkább az etnikai konfliktusokról, mint az etnikai harmóniáról tanúskodnak.

Egy etnikai kisebbség más eszközök segítségével talán nagyobb társadalmi sikerre számíthat. (Ezután is az Egyesült Államokban végbemenő folyamatokat veszünk alapul.) Az utóbbi évtizedekben az Egyesült Államokba bevándorolt ázsiaiak (kínaiak, koreaiak, az indokínaiak – kambodzsai, laoszi, h-mong stb.) túlnyomó része kifejezetten hátrányos helyzetből kezdte a társadalmi beilleszkedését a befogadó országban. Rendkívül szegények voltak, angolul nem tudtak, és általában nem rendelkeztek semmiféle végzettséggel vagy szakmai tudással ill. tapasztalattal, hiszen nagy részük saját földdel nem rendelkező földművelő vagy alkalmi munkás volt az őshazájában. A szövetségi kormánytól ill. az egyes államok, városok intézményeitől jelentős segítséget nem kaptak. Ezzel szemben meg kellett – és most is kell – küzdeniük a hátrányos megkülönböztetéssel és az előítéletekkel is. A diszkrimináció gyanúja jelenleg is rendszeresen felmerül. A bevándorlók nagy része a kezdetben szinte kizárólag rosszul fizetett, gyakran egészségtelen munkát kaphatott az iparban ill. a szolgáltatásban. Ennek ellenére a bevándorlók gyermekeinek egyre nagyobb része (akár az USA-ban született, akár nem) igen rövid idő alatt nemcsak elvégezte a középiskolát, hanem eljutott a leghíresebb egyetemekre is.

Pl. a Kaliforniai Egyetem elsőéves hallgatói közül 1970-ben az ázsiai származásúak aránya nem érte el a 2%-ot sem. Tíz évvel később az első éves hallgatók közül 20,7%, 1990-ben – 28,6% volt ázsiai származású, ami jelentősen meghaladta az ázsiai származású lakosság állambeli arányát, hiszen 1990-ben Kalifornia lakosságának csak 9,1% volt ázsiai származású. Különösen fontos, hogy nem a pozitív diszkrimináció (affirmative action) vagy más kiváltságok ill. kedvezmények, hanem döntően a rendkívül magas iskolai teljesítmény révén nyertek felvételt a világ talán legrangosabb egyetemi rendszerébe, hiszen 1985-óta, minden évben, az összes felvett ázsiai származású hallgatónak 100%-os volt a felvételi pontértékének összege (Diversity Project, 1991).

Mi ennek a rendkívüli, bár nem egyedülálló sikernek a titka? A sikert számos, jól azonosítható tényező együttes hatása határozta meg: a társadalmi fölemelkedés vágya, az ismeretek, az iskolai végzettség társadalmi jelentőségének fölismerése, a tudás és tanulás rendkívüli pozitív értékelése a hagyományos ázsiai kultúrákban, a közösségek, elsősorban a családok összetartása, segítőkészsége, az áldozatok vállalása, rendkívüli munkabírás, a jövő képének rendkívüli vonzása.

A fenti példa egyértelműen mutatja, hogy az etnikai kisebbség társadalmi fölemelkedésének kulcsa magának a kisebbségnek kezében van. Csak abban az esetben lehet számítani tartós, jelentős változásokra, ha a cigányság széles rétegei kívánják a válto-

zást és hajlandók nemcsak dolgozni, hanem küzdeni és áldozni a kitűzött célok elérése érdekében. Egyértelműen hibásnak látszik az a megközelítés, melynek nyílt vagy burkolt alapja a cigányok „beillesztése”, többé-kevésbe erőszakos asszimilációja. Ez a megközelítés több mint két évszázados kísérletezés ellenére sem vezetett eredményre; valószínűtlen, hogy ezután bebizonyítja eredményességét. A cigánykérdés döntően nem szociális kérdés, noha világosak a szociálpolitikai vonatkozásai, és nem elsősorban nevelési, oktatási kérdés, amellyel együtt a pedagógiai vonatkozásai (10). Nyilvánvaló a pedagógusok felelőssége, azonban aligha lehet egyetérteni Varga Ilonával, aki az alábbi módon javasolja megakadályozni a cigány gyermekek lemorzsolódását: „A pedagógusnak, osztályfőnöknek utána kell menni, megtudni, miért nem jár az iskolába. Lehet, hogy olyan oka van, amit egy rátermett pedagógus pillanatok alatt meg tud oldani. Lehet, hogy csak a szülőket kell meggőzteni. Lehet, hogy a gyereket kell megerősíteni. El kell menni az önkormányzathoz is segítségért. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal is tud a továbbtanuló fiatalok részére ösztöndíjat biztosítani.” (11). Végsősoron tehát a pedagógusnak mindent meg kell tennie (annak az előítéletesnek vélt pedagógusnak!), akinek ez semmiképpen nem lehet kötelessége ... Súlyos etnikai, kulturális kérdéssről van szó, melynek az igen távlatinak tűnő megoldása csak a interkulturális kapcsolatok rendezésétől várható.

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a cigány gyermekek kötelező iskolai tanulása életüknek csak egy részét képezi. Nehezen képzelhető el a gádzsó társadalom eme intézményével szembeni ellenérzések feloldása az előítéletek enyhülése, a többségi társadalom kedvezőbb attitűdjé nélkül (12). Az iskola mindig a gádzsó intézmény maradt, abban az esetben is, ha falain belül kizárólag cigány pedagógusok cigány gyermekeket oktatják.

Az elmondottak azonban nem zárják ki teljesen a különböző intervenciós programok alkalmazását. Sőt, a társadalom erkölcsi kötelessége megadni minden olyan segítséget, amely a hátrányos helyzetben levő cigányság fölemelkedését szolgálja. Milyen intervenciós programok jöhetnek szóba?

Elsősorban azok, amelyek a cigányság önszerveződésére épülnek, és azokat a kezdeményezéseket részesítik támogatásban, amelyek már bebizonyították létjogosultságukat, népszerűségüket, hatékonyságukat. Ilyenek pl. a cigány közösségek által létrehozott, már működő óvodák és iskolák (annak ellenére hogy hosszú távon nem a szegregáció vagy a szeparáció tekinthető a megoldás irányába tett lépésnek).

Másodszor, azon programok sokassága, amelyek közvetlenül és közvetve elősegítik a különböző gyermekintézményekbe járó cigány diákok tanulását és szocializációját, beleértve a gádzsó társadalom erkölcsi normáinak megismerését és elsajátítását. Ebben az esetben is a kiinduló pont kizárólag a cigány szülők kifejezett kívánsága és együttműködése lehet. Ugyanakkor, az amerikai *Headstart* vitatható sikere alapján feltételezhető, hogy hatásos csak az alaposan megtervezett, bevezetett és fenntartott program lesz.

Harmadszor, célszerű támogatni minden olyan projektet, amely a pedagógusok tájékozottságát, tudását növeli.

IRODALOM

- (1) *Kemény István – Havas Gábor. – Kertesi Gábor* The Education and Employment of the Gypsy Community. ILO/Japan Project on Employment Policies for Transition in Hungary Working Paper 17. Budapest, 1994
- (2) „Nálunk minden ötödik gyerek cigány”. Beszélgetés Katona Józseffel Új Szemle, 1990, 1-2. sz. 63-65 o.
- (3) *Varga Ilona*. A cigányközösség hatása a tanulókra. In: Németh Ilona (szerk.), Tanári kézikönyv a cigányfiatalok szocializációjáról. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1994.
- (4) The Diversity Project. Final Report. University of California, Berkeley, 1991.
- (5) Cigány oktatásfejlesztési program. MKM Kisebbségi Főosztály. Budapest, 1995.
- (6) *Moldova György*. Tisztelet Komlónak. (1977 kiad.) Magvető, Budapest
- (7) *Lendvai Judit és Szabó Ildikó*. Zárt karokkal. HVG, 1994 ápr. 29., 105-106 o.
- (8) *Choli Daróczi József*. A cigánykérdés pedagógiai kérdés? In: Id. 3., 53-55 o.

SZEGÁL BORISZ